

MODERN SOSYAL ETKİLEŞİM KURAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Enver ÖZKALP
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem KIREL

I - Sosyal Etkileşim Teorileri

Bu makalede sosyal etkileşimi ve sosyal ilişkileri açıklamaya yardım edecek üç kuram incelenecektir (1). Bunlar sembolik etkileşim, etnometodoloji ve dramaturjik sosyoloji yaklaşımıdır.

1. Sembolik Etkileşim

Sembolik etkileşim teorisi toplum, grup ve bireylerin gelişiminde sembolik iletişimin önemi üzerinde durur. Sembolik iletişim ile kullanılan dil, el ve kol hareketleri ifade edilmektedir. Bu teori ile ilgili olarak büyük çapta araştırmalar yapılmıştır.

Sembolik etkileşimi savunan düşünürlerden biri olan Herbert Blumer teorinin doğallığa önem verdiğini ve davranışların örnek alınarak ortaya çıktığını belirtmiştir (2). Blumer sosyal etkileşimin kalitesinin insanlara ve bazı şeylere verilen anlamla belirlen-

-
- (1) Christopher Bates DOOB, **Sociology An Introduction**, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1991, s. 109.
(2) Herbert BLUMER, **Symbolic Interactionism: Perspective and Method**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1969.

diğini gözlemlemiştir. Toplumsal bir ortamda bireylerin varlıklara verdikleri anlamlar kendiliğinden ortaya çıkmazlar. Genellikle bireylerin günlük yaşamlarında diğer insanlarla kurdukları etkileşim ve onların bazı şeylere vermiş oldukları değerlerle anlamlar ortaya çıkar. Bu nedenle sosyal etkileşimi insanlar birbirleriyle iletişimde bulunarak başarırlar. Bireylerin diğer varlıklara verdikleri anlamlar ister değişsin isterse sabit kalsın insanların davranışlarını etkilerler.

Sembolik etkileşim konusu hakkındaki analizlerimizi ailede babanın değişen rollerini örnek alarak incelemeye çalışalım. Blumer'e göre, sembolik etkileşimdeki temel elemanlardan biri, insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını sağlayacak nesnelere niteliğidir. Bu nesnelere üç grupta incelenebilir. Fiziksel nesnelere (ağaç ve sandalye), sosyal nesnelere (aile ve arkadaş) son olarak soyut nesnelere (düşünceler veya felsefik ilkeler)'dir. İnsanlar çevrelerindeki olayları farklı anlayarak bu olayları farklı algılayabilirler. Örneğin, modern bir baba parkta bir bankın üzerinde çocuğun altını değiştirmektedir. Yoldan geçen ve babalık kavramını farklı algılayan yaşlıca bir adam durur ve onları seyrederek. Baba çocuğun altını becerikli bir biçimde değiştirip bezi plastik bir torbaya koyar. Yaşlı adam sessizce "benim ülkemde böyle birşey görmedim" diye mırıldanır. Baba gülümseyerek yaşlı adama bakar ve "Amerika'ya hoşgeldin" der (3).

Sembolik etkileşim insanları işleyen bir organizma olarak algular. Blumer'e göre diğer bir çok sosyal teoriler insanı başkalarının davranışlarını etkileyen bir obje olarak görmektedirler. Sembolik etkileşim ise tam tersine insanın sosyal dünyada bağımsız bir varlık olabilme yeteneği üzerinde durmaktadır. Yani insanlar kendi yaşamlarındaki önemli olayları ve bu olayların onlar üzerindeki etkilerini analiz edebilmektedir (4). Diğer birey ve gruplarda bu analiz sürecinde yardımcıdırlar. Mark Podolner bireysel ve grup olarak babalarla görüşmüş ve bir çok durumu anlamada onlardan yardım almıştır. Çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirmek isteyen babaların ve çocukların nasıl bir baskı altında olduklarını ve onların duygularını incelemiştir. Podolner bu baskının hem

(3) Karen Orendurff FORT, "Bringing up Father", pp. 79-82 in Kurt FINSTERBUSCH (ed.), *Sociology 89/90*, Guilford, CT: Dushkin. s. 79.

(4) BLUMER, s. 14.

çocuklar hem de babalar açısından yıkıcı olduğuna inanmaktadır. Örneğin, Podolner çocukların genellikle anneler tarafından büyütülmesine rağmen, model olarak babalarının rolünü almalarının beklenildiğine işaret etmiştir. Ancak baskı altında büyüme ve annenin çocukları çok fazla duygusal bir kontrol altında tutması tehlikelidir.

Bireyler yaşamlarındaki önemli olayların etkisini analiz ederek eylemlerde bulunurlar: Blumer'e göre, insan faktörünü inceleyen onu çok yönlü olarak görmek gerekir. İnsanların önem verdikleri şeyler, örneğin, amaçları, bu amaçları yerine getirme biçimleri yaptıkları eylemlerin sonucunda ortaya çıkar (5). Modern babaların çoğu Podolner'in de belirttiği gibi arzu edilir bir baba olmayı amaçlamaktadırlar. Bu babalar çocuklarını duygusal olarak etkilemek istememektedirler. Babalar daha çok kendi imajları ile tanınmak, çocukları tarafından kabul görmek ve onlara duygusal bir destek vermek istemektedirler. Böylece gelecek nesili duygusal baskı zincirinden kurtarabilecek ve onların duygusal yaşamlarında önemli gelişmeler yaratabileceklerdir (6).

2. Etnometodolojik Yaklaşım

Konuya bir örnek olayla başlayalım. İki anne karşılıklı sohbet etmekte ve aynı zamanda da kahvelerini yudumlamaktadırlar

Biri diğerine dönerek söze başlar. "Fatma hanım ne olduğunu bilmiyorum ama sanki senin ve çocukların arasında gizli bir ilişki var. Hiç onlarla uğraşıp kendini üzmiyorsun. Herşey kendiliğinden hal oluyor."

Bu sözlere karşın Fatma hanım cevap verir. "Zeynep'ciğim bu çok kolay bir durum. Onların işlerini kendilerinin görebilmeleri için basit kurallarım var. Ya bunlara uyarlar veya uymak zorunda olurlar. Uymazlarsa kendi bilecekleri iş. Ben ve çocuklar birbirimizi çok iyi anlıyor ve gerekeni yapıyoruz."

Bu iki basit konuşma Fatma hanımın düşüncelerinde etnometodolojik yaklaşımın varlığını vurgulamaktadır. Etnometodolojik yaklaşım bireyler arasında varolan ancak çoğunlukla görülme-yip, doğrudan algılanmayan sosyal düzenle ilgili bir çalışmadır. Bu

(5) BLUMER, s. 15.

(6) FORT, s. 81.

yaklaşımın içinde paylaşılan normlar beklentiler yer alırlar. İşte bu algılanmayan beklenti ve normlar bireyler arasındaki günlük sosyal etkileşimi düzenleyerek bir uyum sağlarlar. İşte bu "algılanmayan sosyal düzen" etnometodoloji olarak adlandırılır ve daha ziyade açık olarak görülen normlardan çok bireyler arasında gizli olarak varolan normlardan oluşur.

Açık olan normlar bilindiği gibi resmi olarak anne-baba veya kurumlar tarafından öğretilen normlardır. Örneğin yemek yerken, ağız doluyken konuşma, kardeşine iyi muamele et! Büyüklerini sev ve say! Trafik kurallarına uy! gibi... Gizli normlar ise (implicit) normalde tartışılmayan ve açık olmayan normlardır. Örneğin, bir çok kültürde ve toplumumuzda da çocukların karşısında soyunmama, mahremiyet gibi normlar mevcuttur. Aile üyeleri genelde birbirlerini çıplak olarak görmezler. Bu norm aile üyelerince açıkça söylenmese de, anne ve babanın davranışlarından gizlice öğrenilir. Çünkü, büyükler hiç bir zaman çocukların karşısında soyunup giyinmezler.

Bazıları etnometodolojik yaklaşımı sembolik etkileşimin bir biçimi olarak düşünürler. Bu yaklaşım toplumsal düzenin oluşum süreciyle ilgilenir ancak sosyal etkileşimin kendisiyle ilgilenmez. Sosyolojide sembolik etkileşim yaklaşımı ilgiyi çok çekmiş olmasına rağmen etnometodolojik yaklaşım üzerinde kısıtlı bir biçimde durulmuştur.

Bu konuda Harold Garfinkel çalışmalarıyla ünlüdür (7). Garfinkel'e göre paylaşılan ancak gizli olan normların önemi ancak bu normlara karşı gelindiği zaman ortaya çıkmaktadır. Yani bireyler karşı gelinen normlara nasıl bir tepkide bulunuyorlar, bunlara bakılarak normların önemi anlaşılabilir denilmektedir. Bireylerin kızgınlığı, gösterdikleri tepki biçimi veya saldırganlığı bunları belirgin kılmaktadır.

Garfinkel 1967'de öğrencilerine bu konuda gayri resmi bir ödev verir, ve onlardan evlerinde bilinen ancak açıklanmayan belirgin olmayan bazı normları tespit etmelerini ister. Yani bireyler bilinen ancak dikkat edilmeyen bazı anlayışları veya davranışları saptamaya çalışırlar.

(7) Harold Garfinkel, "Studies in Ethnomethodology", Englewood Cliffs, N.J. Prentice Hall, 1967.

Sonuçta aile üyelerinden çok şiddetli tepkiler gelir. Öğrenci raporları ailelerinin tepkilerini şaşırma, utanma, kızgınlık, heyecan olarak belirtirler. Aile üyeleri çocuklarına, Sen de bir hastalık mı var? Sınıfta kötü bir şey mi oldu? Kötü bir şey mi var? şeklinde sorular sorarak, çocukların sorularını cevaplamışlardır. Bir öğrenci annesini arkadaşları yanında mahcup edip, utandırdığı için bayağı azarlanmıştır. Çünkü, herkesin yanında annesine, dolabı açıp yiyecek birşeyler alabilirmiyim? diye sorunca annesi senelerden beri bana sormadan dolabı açıp yiyorsun, şimdi bu sorunun ne anlamı var diye çocuğa bağırıştır. Çünkü, gerçekten çocuğun sorusu anneyi arkadaşları yanında utandırmıştır. Sanki anne çocuklarına dolabı açıp yemek yemelerine müsaade etmeyen bir anne durumuna düşmüştür.

Sonuçta çocuklar durumu ailelerine açıklamışlar ve aileleri de bundan hoşlanmamışlardır. Onlara göre varolan bu gizli düzen insanlar için bir ilgi alanı olmamalıydı. Ancak, normun ihlali, bu normların ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Doğal şartlarda üyeler arasında varolan bu doğal ilişki ve düzen hiç bir sorun yaratmazken, ilişkiler ortaya dökülünce bireyler çeşitli tepkiler gösterebilmektedirler.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnekte şu şekilde gerçekleştirilmiştir: 1846 yılının kışında bir grup turist kar fırtınası nedeniyle Sierra Dağları'nda mahzur kalırlar. Yavaş yavaş grup üyeleri açlıkla karşılaşip ölüm derecesine gelirler. Ölmeden önce içlerinden birisi başkalarının yaşamını sürdürübilmesi için kendi vücudunun diğerleri tarafından yenmesini ister. Çünkü, ancak bu şekilde hayatta kalabileceklerdir. Grup üyeleri bu son arzuya uyarlar, elleri titreyerek, gözleri açılarak adayın vücudundan koparılan etler ateşin üzerine konarak pişirilir. Bireyler bunu yiyerek hayatta kalırlar. Ancak bu olay hayatlarının en büyük işkencesi olur. İnsan etinin yenmesinden çok, toplum tarafından hiç kabul görmeyen bir normun ihlal edilmesi bireyler için büyük bir ızdırap olur. Çünkü kültürel standartlarımız insan etinin yenmesini yasaklar. Bu kadar önemli olan bir normun ihlali bireylerde büyük suçluluk yaratır. Erkek kardeşinin kalbinin çıkarılıp ızgara yapıldığını gören kız kardeşi, aynı zamanda sevgi ve duygusallığın sembolü olan kalbin yiyeceğe dönüştüğünü görmektedir ki, bu durum onu daha çok rahatsız etmektedir. Böylece bu seyahatten sağ olarak kurtulanlar sosyal düzenin ihlali konusunda bir sorunla karşılaşmakta-

dırlar. Çünkü, normu ihlal etmeyip ölecekler veya normu ihlal edip yani insan eti yiyip hayatta kalacaklardır. Bu ise toplumda açıkça olmasa da gizli olarak varolan önemli bir normun yok olmasıdır. Böylece insan varlığı, bir proteine dönüşmektedir.

İşte yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı gibi bireylerin birbirlerine açık olarak söylemese de varolan birtakım gizli normlar, bunların tespiti ve ihlalin de ortaya çıkan sorunlar etnometodolojik yaklaşımın ilgi alanı içerisinde.

3. Dramaturjik Sosyoloji

Konuyu yine bir örnekle irdeleyerek açıklamaya çalışalım. Amerika'nın meşhur yıldızlarından biri olan Marilyn Monroe gözlük kullandığında halkın arasında tanınmadan gezebilmektedir. Marilyn Monroe bir gün şehirde yakın bir arkadaşı ile yürürken, birden arkadaşına döndü ve sordu.

Burada benimle görünmek istermisin? İlk önce arkadaşı soruyu anlamadı. Daha sonra açıklaması güç bazı şeyler olduğunu gördü. Ansızın etraflarını bir sürü insan sarmıştı. Çünkü dünyanın en meşhur artistinin ortalarında olduğunu farkına varmışlardı (American Broadcasting Company, 1988).

Bu örnekte de görüldüğü gibi sosyal etkileşim insanların yaşamında önemli bir rol oynar. Sosyal etkileşim insanların oynadıkları oyunun önemli bir bölümüdür. Dramaturjik sosyoloji yaklaşımına göre bir tiyatrodaki aktör nasıl bir rolü oynuyorsa insanlarda toplum içinde belirli bir rolü oynamaktadırlar. İşte dramaturjik sosyoloji insanların toplum içinde oynadıkları rolü analiz eden teorik bir yaklaşımdır. Sosyologlar bazen sosyal faaliyetleri analizde bu teoriyi kullanırlar. Örneğin, bir makalede eski kocasının cenazesine giden bir kadının rolü dramaturjik sosyolojiye göre incelenmiştir. Sıkça rastlanmayan ve oldukça duygu yüklü bir ortamda kadının rolü gözden geçirilmiştir (8).

Dramaturjik sosyolojinin yaratıcılarından Erving Goffman sosyal etkileşimde "dramaturjik" yaklaşımın önemini vurgulamış ve toplumsal yaşamı bir tiyatroya benzetmiştir. Nasıl tiyatrodaki

(8) Agnes RIEDMAN, "Ex-Wife at the Funeral: Keyed Anti Structure", *Free Inquiry in Creative Sociology* (16 May 1988).

insanlar belirli roller alıp oynuyorlarsa insanlarda toplum içinde üstlendikleri bir çok rolleri en iyi biçimde oynamak için gayret göstermektedirler demektir (9). Erving Goffman aktörlerin yaşamlarının büyük bir bölümünün ellerindeki senaryoyu oynamakla geçtiğini belirtmiştir. Aktörlerin ellerindeki metin eğer açık değilse bireyler bu metni zenginleştirerek kendilerinden birşeyler ilave ederek bu rolü gerçekleştirmektedirler. Bu da tıpkı sosyal yaşamdaki insanların davranışlarına benzetilir. Hepimiz yaşamda belirli roller alıyoruz. Annelik, doktorluk, öğrencilik gibi. Bütün amaç daha önceden gördüklerimizi bu role uydurmaktır. Ancak bazen rolümüz açık olmayınca veya zor olunca o rolü uygularken yeni ilaveler yapmakta ve rolümüzü geliştirmeye çalışmaktayız.

İnsanlar günlük oyunlarını genellikle farklı dekorlarda sunarlar. Odalar, mobilyalar, yiyecek, içecekler ve diğer aksesuarlar sosyal etkileşimin fiziksel içeriğidir. Bununla birlikte gerçek bir cyunda olduğu gibi dekorlar hareketsizdir, ve karşılıklı etkileşim aktörler sahneye çıkıncaya kadar başlamaz. Bunu bir örnekle açıklayabiliriz. Bir toplantı için biraraya gelecek insanların tümü toplantıdan birkaç dakika önce şans eseri cadde üzerinde karşılaşsalar bile, toplantıya hemen orada başlamayabilirler. Toplantının etkin olabilmesi için alışılmış prosedür onların toplantı odasına geçerek başlamalarını gerektirmektedir.

Toplumsal yaşamda çoğu insanların yaptıkları işler çok düzenli ve rutindir. Örneğin tamirci arabayı tamir eder, diş doktoru diş bakımı yapar, bir mağazadaki satış elemanı ise çorap, iç giyim ya da elbise satar. Goffman insanların bazen yaptıkları işi dürüst olarak yapmadıklarını, hileli yollara başvurarak, bunu da diğer kişilerden gizlediklerini belirtmiştir. Söz gelişi toplumda yasadışı bahis oynatan büfe ya da berber dükkanı sahipleri, işverenin aracını - gerecini - yiyeceğini çalıp satan işgörenler vardır. İnsanların çoğu yanlışlık izlenimini yaratarak, yaptıkları hata ve yanlışları gizlerler. Örneğin doktorlar yaptıkları yanlış teşhisi asla kabul etmezler ve hatalarını genellikle gizlerler. Oysa yapılan araştırmalar zaman zaman doktorların teşhisinde yanlışlıklarını veya hata yaptıklarını göstermektedir.

(9) Enver ÖZKALP, **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1990, s. 66 içinde Erving GOFFMAN, **The Presentation of the Self in Everyday Life**, New York; Doubleday, 1989.

Tiyatroda olduğu gibi, toplumdaki sosyal etkileşimde de ön perde (sahne) ve perde arkası (kulis) olduğu düşünülebilir. Ön perdede, oyuncuların izleyicilerle karşılıklı etkileşim sağlayabilmeleri için gerekli davranış göstermesi beklenir. Karşılıklı etkileşimi sağlayabilecek davranış standartları iki grupta incelenmektedir. Birinci grup izleyiciye karşı yapılan muameleyi belirtir. Goffman bu davranışları nezaket ya da kibarlık olarak tanımlar. Örneğin, lokantada bir garsondan nezaket, kibarlık, dikkat ve müşteriye memnun etme davranışları beklenir. İkinci grup ise oyuncuların seyircilerle belirli bir görsel veya duysal alandaki davranışlarını kapsar. Ancak seyircilerle doğrudan bir iletişim yoktur. Goffman burada (Decorum) örf ve âdetlere uygun davranışta bulunma terimini kullanır. Bu tür davranışlar insanlara özel bir öğretim yoluyla gösterilmez. İnsanlar ancak bu tür davranışları yaşayarak kazanır ve uyum sağlarlar. Örneğin insanlar nezaket gereği bir cenaze töreninde sessiz olmaları gerektiğini bilirler. Eğer böyle bir törende gürültülü bir davranış yaparlarsa etraftan tepki görebilirler. Bu sessizlik ölüye ve onun ailesine olan saygıdan kaynaklanır.

Perde arkası (kulis), ön perdeden (sahne) farklıdır. Perde arkasını izleyiciler göremez. Perde arkası insanların hata yapabilecekleri izleyicilerde nasıl bir izlenim bırakacaklarına ilişkin çalışmaları fiziksel bir alandır. Çünkü izleyiciler bunların hiçbirini göremezler. Ancak, kulis ve sahne birbirleriyle yakından ilgilidir. Kulis dinlenme esnasında oyuncular birbirlerinden yardım alabilir ve gerekirse ellerindeki metni ezberlemeye çalışabilirler. Buraya izleyicilerin girmesine pek izin verilmez. Çünkü oyuncuların gerçek yüzünü izleyicilerin görmesi istenmez. Örnek olarak bir lokantayı düşündüğümüzde garson bir kapıdan mutfaka girer (yani kulis) müşteri için yiyecek ve içecek olarak tekrar yemek salonuna (sahneye) geri döner ve müşteriye hizmet eder.

Bir çok restorantta bakıldığında müşterilerin yemek yedikleri yerin son derece zevkle döşenmiş olduğu görülür. Oysa perde arkası olan mutfak belkide müşterinin bütün yemek yeme isteğini yok edebilecek düzeyde kirli olabilir. Bir çok Fransız mutfakında incelemede bulunan İngiliz yazar George Orwell mutfakların çoğunun çok kirli olduğunu gözlemlemiştir (10).

(10) George ORWELL, *Dow and Out in London and Paris*, Berkley Medalion Books, New York, 1959.

Orwell biraz ucuz restaurantlarda aşçının yemeğin hazırlanması esnasında temizliğe daha az ihtimam gösterdiğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalar insanların çoğunun perde arkasından çok ön perde ile ilgili olduklarını ortaya koymuştur. Örneğin, aktörler daha çok izleyicileri etkilemeyi düşünürler. Bu da etkileme yönetimi kavramı ile ifade edilebilir. Etkileme yönetimi (impression management) aktörlerin uygun ışıklar altında izleyicileri kolayca kontrol altına almalarını ifade eder (11). Bazen etkileme yönetimi özellikle çok kolay olabilir. Özellikle aktörler seyircilerin davranışlarını kestirebilme ve onların davranışlarını canlandırabilme yeteneğine sahiplerse, seyirci ve aktör arasında ortak bir iletişim kurulabilir. Bu durumda taraflar birbirlerini çok daha iyi anlayabilirler. Ancak bazı durumlarda uygun bir sunuş halihazırda bulunmayabilir veya oyunu sergilemek çok zor olabilir. Bazende bireyler değerli bir ilişkinin sürdürülebilmesi için aynı zamanda birlikte etkileme yönetimini kullanmak zorunda olabilirler. Böylece izleyicilerle daha kolay etkileşim sağlanır. Örneğin, bir operatör bir ameliyat esnasında hata yapan asistanlarını şaka yolu ile eleştirebilir. Bu tür bir davranış genellikle çalışanların her zaman kontrol altında olduklarını gösterir. Asistanlar bundan sonra daha dikkatli davranırlar. Şaka yollu eleştiri ise asistanların yaptıkları hatadan dolayı beledikleri cezanın gerilimini azaltır. Bu da operatör ve yardımcısı arasındaki etkileşimi güçlendirir (12).

Bu bölümde sosyal etkileşim konusunda üç görüşü inceledik. Sembolik etkileşim, etnometodolojik ve dramaturjik sosyoloji. Bu üç yaklaşımdan hiç biri diğer yaklaşımlardan üstün olduğunu iddia etmez. Bazen yaklaşımlardan biri verilen bir sosyal etkileşim analizi için daha faydalı olabilir. Sosyologlar da yapacakları analize göre kendileri için uygun olan yaklaşımı seçebilirler.

(11) DOOB, s. 113.

(12) Erving GOFFMAN, *Encounters*, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1961, s. 122.

SOSYAL ETKİLEŞİM KONUSUNDA ÜÇ KURAMSAL MODEL

KURAMIN ADI	TEMEL GÖRÜŞÜ	ÖRNEK
Sembolik Etkileşim	Bireylerin diğer insanlara verdiği anlam ve bireylerin davranışlarını tayin eden şeyler bireylerin birbirleriyle kurmuş oldukları etkileşim sonucu öğrenilir.	Modern toplumda babalık rolü bir çok kaynaktan öğrenilebilir. Örneğin, diğer bireylerle etkileşim veya diğer gruplarla olan ilişkiler gibi...
Etnometodolojik Kuram	İnsanların günlük aktivitelerinde açıkça tanımlanmayan veya görülmeyen bir sosyal düzenin varlığını savunur.	Garfinkel'in informal olarak öğrencilerine yaptırdığı bir çalışmada öğrenciler ailelerinin içinde gizli olan fakat üyelerce paylaşılan bir anlayışın varlığını keşfetmişlerdir.
Dramaturjik Yaklaşım	Sosyal etkileşime katılanlar sanki birer aktör gibi rol alarak çeşitli oyunlar oynarlar.	Bir işe girmek için mülakata davet edilen bir kişinin kendisinin dışında bir görünüm vererek rol yapması.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- BLUMER, Herbert : **Symbolic Interactionism : Perspective and Method**, Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall, 1969.
- DOOB, Christopher Bates : **Sociology An Introduction**, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1991.
- FERRANTE, Joan : **Sociology A Global Perspective**, Wadsworth Publishing Company, California, 1992.
- FORT, Karen Orendurff : "Bringing up Father" **Sociology 89/90**, Guilford, CT: Dushkin.
- GARFINKEL, Harold : "**Studies in Ethnomethodology**", Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall, 1967.
- GOFFMAN, Erwing : **Encounters**, Indianapolis : Bobbs - Merrill, 1961.

- ORWELL, George : **Down and Out in London and Paris**, Berkley Medallion Books, New York, 1959.
- ÖZKALP, Enver : **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1990.
- RIEDMAN, Agnes: "Ex-wife at the Funeral: Keyed Anti Structure"
Free Ingury in Creative Sociology, (16 May 1988).
- ROBERTSON, Ian : **Sociology**, Worth Publishers Inc., New York, 1987,